

ТЕРНОПІЛЬСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ВОЛОДИМИРА ГНАТЮКА

Періодичне видання

Наукові записки

Серія:

ІСТОРІЯ

Випуск 2

ТЕРНОПІЛЬ
2004

УДК 93
ББК 63
Н 34

**Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету
імені Володимира Гнатюка.** Серія: Історія / За заг. ред. проф. М. М. Алексієвця. –
Тернопіль. – 2004. – Вип. 2. – 268 с.

Друкується за рішенням вченої ради Тернопільського національного
педагогічного університету імені Володимира Гнатюка
від 13.12.2004 р. (протокол № 4).

Головний редактор

Микола Алексієвець - доктор історичних наук, професор

Редакційна колегія:

<i>Василь Балух</i>	- доктор історичних наук, професор
<i>Валентина Борисенко</i>	- доктор історичних наук, професор
<i>Петро Брицький</i>	- доктор історичних наук, професор
<i>Сергій Васюта</i>	- доктор історичних наук, професор
<i>Павло Коріненко</i>	- доктор історичних наук, професор
<i>Микола Литвин</i>	- доктор історичних наук, професор
<i>Олександр Сич</i>	- доктор історичних наук, професор
<i>Сергій Троян</i>	- доктор історичних наук, професор

Рецензенти:

<i>Лев Баженов</i>	- доктор історичних наук, професор
<i>Степан Качараба</i>	- доктор історичних наук, професор

Відповідальний редактор:

Ірина Федорів - кандидат історичних наук

основи української історії, її тяглості і неперервності, і укріплення "на сім великого тисячолітнього діла української історії і одвічного господаря Української землі, политої його потом і кров'ю" [2: 37].

Список використаної літератури

1. Сірополко С. Історія освіти в Україні. – К., 2001. – С. 254.
2. Грушевський М. "Малоросійські пісні" Михайла Максимовича і їх роль в розвитку українознавства // Народна творчість та етнографія. – 1996. – № 5–6. – С. 30.
3. Оглоблин О. "Історія Русів" – вічна книга України // Український історик – 2000. – № 1–3 (144–146) – С. 62–65.
4. Томенко М. Михайло Максимович: "Не покину, поки згину мою Україну..." // Віче. – 1994. – № 5–8. – С. 94.
5. Пріцак О. Історіософія та історіографія Михайла Грушевського. – Київ: Кембридж, 1991. – С. 8.
6. Джерелознавство історії України. – К., 1998. – С. 184.
7. Максимович М. А. Собр. соч. – Киев, 1877. – Т. II. – С. 453–454.
8. Московский вестник. – 1830. – № 4. – С. 421–422.
9. Короткий В. "Старий українець" Михайло Максимович. У кн.: Максимович Михайло. У пошуках омріяної України. Вибрані українознавчі твори. К., 2003. – С. 18.
10. Максимович М. История древней русской словесности. Собр. соч. – К., 1880. – Т. III. – С. 409.
11. Максимович М. Нечто о земле Киевской. – Українець. – 1864. – № 1. – С. 5.
12. Мельник Л. Г. М. О. Максимович – творець першої наукової історії козацтва // Вісник Київського університету імені Тараса Шевченка. Українознавство. – Київ, 1997. – Вип. II. – С. 58.
13. Максимович М. Собр. соч. – Киев, 1880. – Т. I. – С. 336, 337.
14. Історія Київського університету. – К., 1968. – 222 с.
15. Коцур А. П. Ідея державності в історичній думці та суспільно-політичному житті України кінця XVIII – початку XX століття. – Чернівці, 2000. – 423 с.

Oksana Gomotyuk

OUTPUT OF M. MAKSYMOVYCH IN UKRAINE STUDY

Conceptual problem of the history of ukrainoznavstvo in Maksymovych works are analyzed in the article.

УДК 94 (477)

Вадим Ореховський

ХОЛМСЬКЕ "ВОЗ'ЄДНАННЯ" 1875 Р. ЯК ЗНАРЯДДЯ "ПОЛІТИЧНОЇ БОРОТЬБИ ЗА ДУШІ НАСЕЛЕННЯ"

У статті висвітлюються проблеми міжконфесійних конфліктів у Російській імперії (друга половина XIX ст.) і релігійна політика уряду цієї країни.

На зламі XVIII–XIX ст. українські землі переживають один із найбільш складних періодів своєї історії. Розподіл між російською, австрійською та пруською монархіями колишніх територій Речі Посполитої означав включення населення останньої до нових політичних, економічних та культурних світів. Процес інкорпорації величезного масиву населення, що два століття жило в принципово інших умовах був надзвичайно складним. Особливо це стосувалося тих українських і білоруських земель, що ввійшли до складу Російської імперії. Адже перебування у складі Польщі ґрунтовно вплинуло на світогляд, цінності, психологію місцевого населення.

Одними з відмінностей, що довелося вирішувати Росії на вищому державному рівні були відмінності віросповідні. Більше 1,5 млн. українців та білорусів на приєднаних землях належали до греко-католицької (уніатської) церкви.

Саме їх доля протягом XIX ст. може служити прикладом того, як релігійно-церковну проблему можна використовувати для вирішення політичних питань. На алтар "вищих державних інтересів" були принесені свобода совісті мільйонів і звичайне право людини бути вільною у своїх переконаннях.

Одним із багатьох епізодів трагічного для "інаковірующих" процесу "воз'єднання" їх із "первенствующою" церквою стала холмська трагедія 1875 р.

Здається, що подія ця, майже 130-річної давності, має значення тільки дослідників-істориків. (Поява в останній період цілої низки праць, автори яких прагнуть позбутися конфесійної упередженості і наскільки можливо об'єктивно досліджувати релігійні конфлікти є зайвим підтвердженням цього) [3; 4; 8; 10]. Але це не так. Адже і сьогодні світ з його політичною, економічною і культурною багатополлярністю не позбавлений конфліктів. Правда, вони, на щастя, не набувають характеру жорстоких релігійних воєн минулого, але можливість використати міжконфесійні конфлікти як ширму для вирішення далеких від релігійного світобачення проблем дуже спокуслива.

Отже, в такій ситуації теза про те, що не пам'ятаючий своєї історії змушений повторювати свої помилки втрачає банальне звучання, набуваючи знову актуальності. Тому події, тепер вже позаминулого XIX ст. придатні не тільки для того, щоб бути занотованими у підручниках та монографіях, але, можливо, допоможуть тим, хто їх читає не допустити повторення подібного.

Ну а тепер варто повернутися до початку XIX ст., коли саме закладалися основи пізніших гонінь уніатського населення Холмщини та Підляшшя.

Після першого розподілу Польщі Холмщина опинилася під владою Австрії. У 1809 р. при укладенні Шенбрунського миру Холмську єпархію приєднали до Варшавського герцогства (було створене французьким імператором Наполеоном I у 1807 р.), а з 1815 р. вона була у складі Царства Польського, яке в свою чергу, було приєднане до Російської імперії [3: 246; 4: 313; 8: 6].

У 1830 р. Холмське єпископство за вимогою російського імператора Миколи I, від'єднали від Галицької митрополії (до складу якої воно входило) і підпорядкували безпосередньо Риму. Причиною цього були політичні міркування. Цар не бажав, аби холмський єпископ був залежний від закордонного митрополита. Протести холмського духовенства проти цих дій були безуспішними [5: 127; 8: 7].

За століття існування на Холмщині греко-католицька церква пустила глибоке коріння у свідомості місцевого населення. Високого ступеня досягла латинізація та полонізація церковного життя у цій єпархії. Інтер'єр церков теж був наближений до "костельного типу", в багатьох храмах був відсутній іконостас, проте встановлювали орган. Греко-католицьке духовенство своїм одягом та способом життя нагадувало римсько-католицьких священиків, хоча і не у всьому (так, наприклад, celibat (обітниця безшлюбності), обов'язковий для латинського кліру був майже відсутній між священиками Холмської єпархії) [8: 11].

Уніфікаційні процеси, які проводила центральна російська влада на протязі XIX ст. мала на меті злиття населення "національних окраїн" із "великорусами" центральних губерній імперії. А складовою частиною цього біла і релігійна уніфікація.

Першим етапом цієї політики стало приєднання 1,5 млн. уніатів Правобережної України та Волині у 1839 р., яке надихнуло владу на нові активні адміністративно-силові заходи по відношенню до населення Холмщини та Підляшшя – останнього значного осередку греко-католицизму на теренах імперії.

Велике значення у цьому процесі відіграло польське повстання 1863–64 рр., яке підтримувало не тільки католицьке, але і частина уніатського духовенства. Російське самодержавство, придушивши повстання, значно посилює русифікацію регіону. З цією метою були здійснені адміністративні заходи – Царство Польське перетворили у Привіслінський край. Одночасно, для того щоб послабити польські впливи на населення було ви-

рішено об'єднати уніатську Холмську єпархію із Російською православною церквою [4: 314].

Спочатку боротьба велася шляхом призначення на холмську кафедру єпископів-кандидатів, то польсько-католицьких, то проросійсько-православних сил.

У 1863 р. із згоди Риму та Петербургу Холмським єпископом став Іван Калинський (1799–1866), постать досить маловідома: священник-удовець, без вищої освіти, батько тринадцяти дітей. Спочатку російська влада розраховувала на його прихильність, але новий влади́ка почав чинити опір намаганням уряду "відполячити" церковне життя за що йому і довелося закінчити своє життя з царською пенсією у російському місті В'ятка [1: 305; 3: 247; 5: 128–129; 6: 359; 8: 16–17; 10: 276].

Після заслання єпископа Калинського управляти Холмською єпархією став о. Йосиф Войціцький. За два роки свого управління він встиг багато зробити для запланованого "воз'єднання": заборонив використовувати польську мову у проповідях та діловодстві; в тих храмах, де були органи, наказав їх демонтувати й продати, а за отримані кошти облаштувати церкви у "чисто східному" обрядовому стилі [5: 129; 10: 176–277].

Такі дії викликали стурбованість папського престолу. Папа Пій IX у своїй енцикліці від 17 жовтня 1867 р. висловив стурбованість долею єпархії, засудивши вчинки Войціцького і назвавши його "священником підозрілої віри" [8: 19–20].

Розпочалися пошуки нового кандидата, який влаштував би як російський уряд, так і римського первосвященника. Після довгих переговорів вибір пав на галицького митрополита (з 1859 р.) о. Михайла Куземського. Під час свого управління єпархією він намагався дотримуватися "золотої середини". У церковній політиці він проводив послідовний антилатинський і антипольський курси, але, водночас, "не хотів стати другим Семашком" (греко-католицький священник, пізніше – православний митрополит, один з найбільш активних діячів унії 1839 р.), виступаючи проти "воз'єднання" на кшталт того, що було проведено в тісній співпраці з державною владою і Російською православною церквою на українських і білоруських землях у 1839 р. Таке ставлення до справи навернення у православ'я уніатів Холмщини та Підляшшя різко змінило відношення російського уряду до єпископа. У 1871 р. М. Куземський змушений був залишити єпархію [1: 305; 4: 314; 5: 129–130; 8: 21–25; 10: 277].

Після цієї події справа "воз'єднання" вступила у свою завершальну стадію. У 1871 р. адміністратором Холмської уніатської єпархії було призначено Марка Попеля, випускника богословського факультету університету у Відні, автора підручника з літургії, твердого москвофіла, який рішуче повів боротьбу із польсько-католицькими впливами. Виходячи з того, що "латино-польські зміни в обрядах порушують головні умови прийняття уній в 1596 р.", Холмська духовна консисторія зажадала від парафіяльного духовенства з 1 січня 1874 р. здійснювати богослужіння за канонами східного обряду, вилучивши з них "латино-польські" додатки [1: 306; 2: 222–224; 3: 247–248; 5: 130; 6: 359; 8: 26; 10: 277].

Очищення обрядів викликало опір населення у 26 парафіях (вважається, що ці дані занижені) [3: 248]. Особливо криваві події розгорнулися у двох подільських селах Сідлецької губернії: Дрельові (17 січня 1874 р.) та Пратуліні (26 січня 1874 р.), де військовими командами було вбито більше двох десятків селян [6: 359; 8: 27–30].

Одночасно довелося усунути з парафій 74 священників, яких було "вивезено в глибинні області Росії", а ще 66 священників самі залишили свої парафії та виїхали до Галичини [4: 316].

Після цього розпочалася копітка робота в кожній з 266 уніатських парафій щодо їх "воз'єднання" [4: 317].

Події на Холмщині стали причиною спеціальної енцикліки Пія IX, виданій у травні 1874 р., в якій обряд православної церкви називався "схизматським", таким, що не має сили, а М. Попель – "несправедливим правителем" церковної влади, якому "ніхто не ввір'яв" [2: 224–225].

18 лютого 1875 року духовенство Холмської уніатської консисторії і кафедрального собору на чолі з М. Попелем постановило скласти "Акт про воз'єднання Холмської греко-уніатської Церкви з Православною Російською церквою" і просити імператорський дозвіл на це. 28 березня 1875 р. Синод постановив приєднати Холмську уніатську єпархію до

Варшавської, найменувавши нову збільшену єпархію Холмсько-Варшавською. Очолити її було доручено вікарному єпископу Люблінському (ним став М. Попель) [4: 317; 5: 131; 6: 359–360].

Офіційно вважалися воз'єднаними 236 парафій, що знаходилися на території Люблінської і Сідлецької губерній з 234 тисячами греко-католиків [7: 377].

Однак, це була офіційна статистика. Значна частина віруючих так і залишилася при своїх переконаннях. Були парафії, де близько 90 % віруючих бойкотували православ'я, а церкви тут стояли пустими [3: 250].

За словами відомого російського юриста та громадського діяча А. Ф. Коні весь процес "воз'єднання" носив характер "адміністративного марева". За словами все того ж Коні, який розглядав у 1887 р. касаційні справи щодо уніатів: "гмінні рішення були складені не тільки не добровільно, але явилися результатом наполегливого тиску і всілякого впливу, до погроз включно, з боку найближчого поліцейського начальства" (офіційна версія твердила, що ініціатором об'єднання було місцеве населення) [7: 377].

Наполягання Коні на припиненні переслідування вже "приєднаних" уніатів, що опиралися такому насильницькому приєднанню, викликали невдоволення з боку обер-прокурора Синода К. П. Побєдоносцева. В одній з бесід останній заявив: "Помилюйте, що ви хочете зробити, ми з такими труднощами влаштували церковну справу у Польщі, а ваш Сенат збирається нам в колеса палки вставляти...". Однак, найбільш свавільні дії місцевих судових органів стосовно греко-католиків були припинені [7: 377].

Таким чином, "приєднання" останніх великих груп уніатів у Польщі виявилось міфом. Не змогли підсолодити гірку пілюлю і пишні офіційні свята 1889 р., пов'язані із 50-річчям воз'єднання уніатської церкви у Західній Україні та Білорусії (1839 р.). Мало того, чим більше ставав тиск влади тим впертіше населення не бажало йти до православної церкви. Після проголошення у Росії свободи релігій у 1905 р. виявилось таких у краї близько 200 тис чоловік. Поширеним явищем став перехід з православ'я та уніатства до католицизму. У тому ж 1905 р. понад 100 тис "упорствующих" перейшли до римсько-католицької церкви та ополячилися [8: 37].

Отже, Холмська трагедія стала ще одним прикладом зловживання релігією для вирішення суто політичних справ. Репресивні заходи царської адміністрації стосовно уніатського духовенства, ченців та віруючих, що не погоджувалися на приєднання до православної церкви маскувалися пишними фразами про "державну користь", необхідність "спасіння" уніатів "матінкою-Росією".

Однак несправедливо було б звинувачувати у всіх бідах місцевого населення лише російських урядовців, адже і польська сторона, яка бажала перетягти до католицизму холмських уніатів дивилася на них як на ще один козир у політичній грі, не особливо добираючи засобів боротьби за душі віруючих. За словами відомого історика І. Власовського: "...жертвою цієї політичної боротьби за душі населення і був український народ Холмщини та Підляшшя, який жив своєю вірою і своєю церквою, як вірою в Бога, а не як знаряддям тієї чи іншої політики" [3: 249].

Таким чином, Холмське "воз'єднання" уніатів 1875 р. ніби поєдналося мостом жорстокості, свавілля, нехтуванням інтересами багатьох заради вищої державної цілі із "наверненням" православних в унію в XV–XVIII ст.

Список використаних джерел

1. Блажейовський Д. Ієрархія Київської Церкви (861–1966). – Львів: Каменяр, 1996. – 568 с.
2. Зноско К. Исторический очерк церковной унии. – М.: Мартис, 1993. – 443 с.
3. Історія релігії в Україні: У 10 т. / Ред-кол.: А. Колодний (голова) та ін. – К.: Укр. центр духов. культури, 1996–2002. Т. 3: Українське православ'я / За ред. П. Яроцького. – 1999. – 560 с.
4. Історія релігії в Україні: У 10 т. / Ред-кол.: А. Колодний (голова) та ін. – К.: Укр. центр духов. культури, 1996–2002. Т. 4: Католицизм // За ред. П. Яроцького. – К., 2001. – 598 с.
5. Панас К. Історія Української церкви. – Львів: НВП "Трансінтех", 1992. – 160 с.
6. Полонська-Василенко Н. Історія України: У 2 т. – К.: Либідь, 1993. – Т. 2. – 606 с.
7. Русское православие: Вехи истории. – М.: Политиздат, 1989. – 720 с.
8. Сивіцький П. Блажені Підляські мученики з Пратулина. Історичний нарис. Б. м., 1999. – 76 с.
- 9.

Суттнер Э. Христианство Востока и Запада. – М.: Библейско-богословский институт св. апостола Андрея, 2004. – 320 с. 10. о. Федорів Ю. Історія церкви в Україні. – Львів: Монастир Монахів Студитського Уставу, Видавничий відділ "Свічадо", 2001. – 364 с.

Vadym Orexovskiy

CHOLM REUNITE 1875 AS INSTRUMENT OF POLITICAL STRUGGLE FOR PEOPLE SOUL

The article deals with problems of inter-church conflicts in Russian Empire (the second half XIX century) and religious policy of the government of this country.

УДК 94 (477)

Іван Воротняк

ВПЛИВ ПРИРОДНОГО СЕРЕДОВИЩА НА ЗЕМЛЕРОБСЬКІ ЗАНЯТТЯ НАСЕЛЕННЯ БУКОВИНИ (КІН. ХІХ – ПОЧ. ХХ СТ.)

Автор статті використовує велику кількість історичних, географічних і етнографічних матеріалів, які відображають вплив природних та географічних умов на сільськогосподарську діяльність населення Буковини в кінці ХІХ – на початку ХХ століття.

Основні напрями і результати розвитку землеробства будь-якого етносу пов'язані з різноманітними причинами і факторами. Серед них велике значення мають соціально-економічні і природні (екологічні) умови. Їх схожість чи відмінність неминує приводить до формування в багатьох відношеннях певних спільних рис у землеробській культурі того чи іншого етносу. Натомість, відмінності в природно-кліматичних характеристиках окремих районів зумовлюють специфічні риси в агротехніці не лише конкретного етносу, але й окремих його груп.

Питання впливу географічних умов на загальний історичний процес у цілому і на господарські заняття етносів зокрема досить ґрунтовно розглянуте в науковій літературі [8: 215–233; 15: 104–115 та ін.]. В окремих монографічних дослідженнях, присвячених безпосередньо агротехніці, також містяться виклади щодо означеної тематики [11: 9–14; 13: 13; 32: 9]. Однак щодо Буковини кінця ХІХ – початку ХХ ст. ця проблема вивчена недостатньо, зокрема оказіональні відомості щодо впливу природно-кліматичних умов на землеробські заняття населення краю містяться в працях істориків ХІХ ст., таких як: В. Будзиновського [6], Г. Купчанка [21], Е. Байєра [33]. Те ж саме стосується і сучасних досліджень, зокрема дотичною є інформація у працях Г. Кожолянка [17] та С. Пивоварова [28]. Однак в усіх випадках авторами лише частково розкрите питання впливу географічного фактора на агротехніку населення краю, оскільки при написанні своїх робіт автори, очевидно, не ставили мету спеціально висвітлити вплив географічних умов на господарські заняття населення краю. Тому, використовуючи досвід своїх попередників та дані історії, етнографії й географії, автор даного дослідження ставить за мету комплексне вивчення даного питання.

Великі природні рубежі, наприклад, гірські хребти і ріки, що ускладнювали спілкування людей, могли відігравати помітну етнорозділювальну роль [18: 10]. Так, високе розташування гірських долин лише малою мірою дозволяло вести землеробство; незначні вузькі сідловини гірських хребтів перешкоджали розвитку розгалуженого сполучення. То ж тут могли підтримувати своє існування тільки пастухи, житла яких складалися з да-